

СТ А Н О В И Щ Е

От: Доц. д-р Искра Маринова Пантелеева
Стопанска академия „Димитър А. Ценов” – Свищов
Област на висше образование: 3. Социални, икономически и правни науки
Професионално направление 3.8. Икономика
Научна специалност: Икономика и управление (индустрия)

Относно: Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ в научна област 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.7. Администрация и управление, Докторска програма „Стопанско управление с обучение на английски език“ на Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

Автор на дисертационния труд: Феленза Лушаку Елшани

Тема на дисертационния труд: Развитие на сектора на МСП в Косово: ролята на институционалните фактори

Научен ръководител: Проф. д.ик.н. Десислава Йорданова

Основание за представяне на становището: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед №РД38-293/10.06.2025 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ и Решение от Първото заседание на Научното жури, проведено на 19.06.2025 г., за изготвяне на становище.

1. Информация за дисертанта

Дисертант Феленза Лушаку Елшани се е обучавала по докторска програма „Стопанско управление с обучение на английски език“, Професионално направление 3.7 „Администрация и управление“, към катедра „Стопанско управление“, Стопански факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Предвидените дейности по Индивидуален учебен план са изпълнени, като докторантът е отчислен с право на защита.

Феленза Лушаку-Елшани е придобила бакалавърска степен през 2005 г., а

през декември 2015 г. – магистърска степен, и двете степени – в Стопански факултет на Университета в Прищина, Косово. Трудовата си кариера е започнала през април 2007 г. като служител по международни плащания в NLB Bank Prishtina Sh.A., където работи до април 2014 г. Впоследствие, от януари 2017 г. е преподавател по икономика в SHMLEJ “Hoxhë Kadri Prishtina”, Прищина, Република Косово.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Дисертационният труд е в обем от 172 стр. В структурно отношение той включва: увод – 12 стр., изложение (5 глави) – 109 стр., заключение – 8 стр., и библиография – 38 стр. Съдържанието на дисертацията е илюстрирано с помощта на 29 бр. таблици и 5 бр. фигури. Използваната литература обхваща 485 източника на английски език.

В **увода** е представена общата рамка, насочваща към избора на изследователската проблематика, подчертана е актуалността на темата и са дефинирани целта, задачите, обектът, предметът, изследователските хипотези и подхипотези, обхватът на изследването, методологията, основните източници на данни, полезността на изследването, новостта на постигнатите резултати, ограниченията на изследването, някои насоки за последващи по-задълбочени изследвания и синтезирано съдържание на основния текст.

Темата на дисертацията е изключително актуална, с подчертан интерес от страна на научните среди, бизнес практиката и публичната администрация на национално и международно ниво. Секторът на МСП има важно значение за икономиката и социално-обществения живот в дадена страна. Предвид многопосочните ползи, които той генерира, през последните десетилетия е предмет на огромен брой научни изследвания и обект на целево-резултатни въздействия в множество национални и наднационални стратегически документи. Актуалността на темата е добре обоснована на база множество аргументи и връзки.

Основната изследователска цел в дисертационния труд е да се определят институционалните фактори, които влияят върху растежа и развитието на МСП, и по конкретно – институционалните фактори (формални и неформални институции) с положително или отрицателно въздействие върху представянето на МСП. За нейното постигане са формулирани четири **задачи**, свързани с: идентифициране на основните предизвикателства, пред които са изправени МСП, предвид прилаганите в Косово политики и разпоредби; анализиране влиянието на институционалните фактори върху развитието на МСП; оценка на ефективността и държавната и институционалната подкрепа за МСП в Косово; формулиране на препоръки за подобряване на политиките и институционалните интервенции, с цел подкрепа на растежа и устойчивостта на МСП.

Обект на изследване са МСП в Косово и по-конкретно: развитието на сектора на МСП в Косово като основен компонент на икономическия растеж на страната. Фокусът е върху това как МСП допринасят за икономическата стабилност и как се справят със структурните предизвикателства, произтичащи от икономика в преход. **Предмет** на изследване е съвкупността от формални и неформални институционални фактори, които влияят върху растежа и развитието на МСП в Косово. Обектът и предметът кореспондират със съдържанието на дисертационния труд и основните методологични и методически постановки.

В рамките на **дисертационния труд** са формулирани 6 основни хипотези, с обособени по 5 подхипотези за всяка от тях. В основата на всяка от ключовите хипотези е потвърждаването или отхвърлянето на негативното въздействие на всеки от дефинираните базисни индикатори: данъчни ставки, данъчна администрация, митнически бариери, корупция, съдебни пречки и политическа нестабилност.

В дисертационния труд е използван **методологичен и методически инструментариум** с разнороден характер и широк обхват (*историко-логически анализ, сравнителен анализ, дескриптивен анализ, индукция и дедукция, наблюдение, анкетиране, групови методи за събиране на информация и др.*), адекватно избран и удачно приложен в съответните части на дисертацията.

Структурата на изложението е логически издържана, предоставяща възможност за развитие на авторовите виждания.

В **първа глава** е очертана теоретичната рамка на изследването. Представени са определения, чрез които е постигната дефиниционна яснота. Изяснени са специфичните черти на МСП. Представена е институционалната среда, в която функционират МСП и е направена връзка с тяхното развитие. Базирайки се на институционалната теория, дисертантът дискутира две групи фактори – формални неформални фактори. Във **втора глава** е направен литературен преглед и е оформена концептуалната рамка на изследването. Представени са данни за направени емпирични изследвания в Косово, балканските и други страни. Дискутирани са хипотезите относно въздействието на формалните и неформалните институции върху развитието на МСП. В **глава трета** е приставена методологията на изследването. Посочени са източниците на информация, технологията на събиране на данните и въведените променливи. В **глава четвърта** са представени емпиричните резултати. Изведена е ролята на институционалните фактори върху растежа и представянето на МСП, върху фискалната дисциплина, новосъздадените МСП и интернационализацията на МСП. Направено е обобщение на емпиричните резултати. В **глава пета** са формулирани научните и приложните приноси. Очертани са важни последици относно влиянието на характеристиките и спецификата на данъчната ставка, данъчната администрация, правенето на бизнес, митническите и съдебните

бариири, корупцията, политическата нестабилност и безработицата в Косово. Очертани са ограниченията на изследването и насоките за бъдещи изследвания. В последната част, **Заклучения и препоръки**, са представени данни и обобщения, свързани с влиянието на отделните показатели, по отношение на които в глава пета са оформени приносите от дисертацията.

Структурата на дисертационния труд, вътрешната логика на развиване на авторските виждания, използваният методически инструментариум и информационните източници са позволили да се направи научно изследване с избраната от дисертанта методико-организационна конструкция. Стилът е научен.

3. Оценка на получените научни и научно-приложни резултати и приноси

Дисертационният труд представлява оригинално интердисциплинарно научно изследване. В следствие на неговото реализиране авторът е постигнал няколко съществени научни и научно-приложни резултати и приноси:

✓ В областта на данъчните ставки е достигнато до виждането, че е необходима балансирана данъчна политика, която да подпомага растежа и устойчивостта на МСП в Косово. Предложено е: преминаване към линейна данъчна система и опростяване на ставките, с фокус върху облекчаване на МСП; въвеждане на специфични данъчни облекчения за ключови сектори като земеделие и възобновяема енергия; намаляване на бюрократичните процедури, въвеждане на стимули за излизане от сивия сектор и използване на повече служители в администрацията за борба с укриването на данъци. Препоръчва се насърчаването на инвестициите в обучение за придобиване на бизнес умения.

✓ В областта на данъчната администрация е направена констатацията, че тя има двойно въздействие – подпомага растежа, но същевременно създава пречки пред нови и изнасящи бизнеси. Препоръчано е: опростяване на процесите, провеждане на обучения, въвеждане на данъчни стимули и създаване на дигитална платформа. С цел превръщане на данъчната администрация от предизвикателство в катализатор за развитие и износ, е предложено международно хармонизиране на правилата и обратна връзка между МСП и администрацията.

✓ В областта на бизнес активността е препоръчано засилване на фискалната дисциплина и насърчаване на износа, иновациите и достъпа до пазари. Предложено е: предоставяне на нисколихвени заеми, субсидии и данъчни облекчения за МСП, инвестиращи в цифровизация и автоматизация, както и инициативи като опростени износни процедури, инкубатори, безплатни бизнес услуги за нови фирми. Подчертана е потребността от публично-частни партньорства и въвеждане на всеобхватна стратегия за сектора на МСП, с ясни цели за растеж и интернационализация.

✓ В областта на митническите бариери е направено заключение, че популяризирането на международните споразумения и използването на партньорство с търговски асоциации за консултантски услуги е от съществено значение, като е акцентирано върху необходимостта от по-добра цифрова инфраструктура и възприемане на международните добри практики за повишаване на конкурентоспособността на МСП. Препоръчано е Косово да опрости митническите процедури, да внедри цифрови платформи за електронно оформяне на документи и да въведе преференциални тарифи за МСП, особено при първоначален достъп до международни пазари.

✓ В областта на корупцията е оформено становището, че за постигането на по-устойчиво развитие и конкурентоспособност на МСП, средата, в която те оперират, следва да стимулира растеж чрез приноси и заслуги, а не чрез корупция. Чрез опростяването на бюрокрацията и прилагането на прозрачни обществени поръчки ще се редуцира необходимостта от корупционни практики, но следва да се прилагат стриктни антикорупционни закони, санкции и защита на подаващите сигнали. Предложено е: обучение по етични стандарти, провеждане на обществени кампании и използване позитивите на партньорството с НПО и бизнес асоциации.

✓ В областта на политическа нестабилност е подчертана важността на наличието на стабилни институции, прозрачността и последователността в прилагането на законите, като се твърди, че за постигането на устойчивост в сектора на МСП са необходими дългосрочни стратегии, ясни цели и надеждни ресурси. Препоръчано е: осигуряване на улеснен достъп до пазари, експортни стимули, митнически облекчения и диверсификация на дейностите; подобряване на комуникацията между държавата и бизнеса, използване на фондове за смекчаване на риска и обучение по управление на несигурността.

✓ В областта на съдебните пречки е достигнато до извода, че чрез намаляване на правните бариери и предоставянето на стимули, Косово може да привлече неформалните фирми към законност. Ключът към конкурентоспособната бизнес среда са прозрачните, достъпни и ефективни съдебни процеси, които подкрепят растежа и интернационализацията на МСП. Препоръчано е: дигитализиране на съдебните процедури, въвеждане на срокове за делата, ограничаване на забавянията, организиране на обучения на съдии по МСП казуси, публичен мониторинг и ясни търговски закони, съобразени с нуждите на бизнеса. Като важни мерки са предложени: насърчаване на арбитража, прилагане на регионални споразумения с механизми за спорове, застрахователни схеми и съвместни проекти с международни партньори.

Постигайки посочените резултати, дисертантът е успял да изпълни поставените цел и задачи, да докаже изследователските хипотези по отношение на обекта на проучване и да оформи в синтезиран вид съответните обобщения и

изводи. Считаю, че формулираните приноси, някои от които са на границата между резултат и принос, отразяват обогатени, доразвити и нови моменти в областта на изследваната проблематика и ги приемам за лично дело на автора.

4. Оценка на публикациите по дисертацията

Представени са две публикации по темата на дисертационния труд. Авторските виждания са апробирани в два доклада на английски език, единият от които е публикуван в издание, индексирано в Scopus, а другият – в Сборник с доклади от международна конференция в Румъния. Освен посочените, дисертантът има и други публикации, които могат да се разглеждат в обхвата на изследваната проблематика. В качествено и количествено отношение представените пред научната общност публикации отговарят на изискванията за придобиване на образователна и научна степен „доктор”.

5. Оценка на автореферата

Авторефератът е в обем от 58 страници. В структурно и съдържателно отношение той е добре оформен и отразява достоверно в синтезиран вид основните моменти от дисертационния труд: цел, задачи, обект, предмет, хипотези и подхипотези, инструментариум, основни акценти от теоретичното и емпиричното изследване, резултати, изводи и предложения. Авторефератът включва справка за приносите, насоки за бъдеща изследователска работа по темата, списък с публикациите по темата на дисертационния труд и списък на използваната литература.

6. Критични бележки, препоръки и въпроси

По отношение съдържанието на дисертационния труд могат да се формулират някои бележки и препоръки. По-съществени от тях са следните:

✓ Необходимост от прецизиране формулировката на основните методически компоненти в увода и приносите, както и ясно дефиниране на изследователска теза.

✓ Предвид огромното количество проучена литература, дисертационният труд би спечелил, ако бе представен по-обстоятелствен литературен преглед със съпоставки в различни направления.

✓ Необходимост от по-добро техническо оформление.

Моля, дисертантът да отговори на следните въпроси:

– С кой сектор на икономиката влиянието на институционалните фактори има най-неблагоприятно въздействие и защо според Вас?

– Доколко предлаганите мерки могат да се реализират на практика и да доведат до реални ефекти, предвид взаимосвързаността на бизнесите в

международната икономика и сложността да се противодейства на негативните/нелоялните практики с произход извън границите на Косово?

– Какво е Вашето обяснение за това, че от десетилетия се декларира значимостта на сектора на МСП, че са налице множество стратегически документи и инструменти в подкрепа на неговото развитие, а в същото време МСП продължават да се сблъскват с огромни проблеми?

Посочените бележки и зададените въпроси са с уточняващ характер и имат отношение към отделни части от дисертационния труд. Те не омаловажават неговите достойнства и не поставят под съмнение положителната ми оценка.

7. Заключение

Представеният за публична защита дисертационен труд на тема „Развитие на сектора на МСП в Косово: ролята на институционалните фактори” с автор Феленза Лушаку-Елшани е посветен на актуален въпрос. Постигнатите резултати и натрупаният опит дават основание да се твърди, че дисертантът притежава качества на изследовател и потенциал за развитие в областта на науката, както и възможности за мултиплициране на знанията в практическа бизнес среда.

Предвид изложеното дотук, изразявам **положителната си оценка** за представения дисертационен труд. Дисертант Феленза Лушаку-Елшани покрива националните изисквания за придобиване на ОНС „доктор“ и отговаря на всички процедурни изисквания, посочени в Закона за развитие на академичния състав в РБългария (ЗРАСРБ) и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”. Препоръчвам на Научното жури, назначено със Заповед №РД38-293/10.06.2025 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“, да присъди единодушно на Феленза Лушаку Елшани образователната и научна степен „доктор” по докторска програма „Стопанско управление с обучение на английски език“, Професионално направление 3.7 „Администрация и управление“.

30.07.2025 г.
Свищов

Изготвил становището:
(Доц. д-р Искра Пантелеева)